

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ
KOMISJA ŚCIGANIA ZBRODNI PRZECIWKO NARODOWI POLSKIEMU

UNIwersytet MARIi CURIE-SKŁODOWSKIEJ

ELITY

KOMUNISTYCZNE W POLSCE

pod redakcją
Miroslawa Szumiły i Marcina Żukowskiego

UMCS
UNIwersytet MARIi CURIE-SKŁODOWSKIEJ

WARSZAWA—LUBLIN 2015

Recenzenci

prof. dr hab. Mirosław Golon
dr hab. Marcin Zaremba

Projekt okładki

Sylwia Szafrńska

Redakcja

Magdalena Jagielska, Anna Równy i zespół: Teresa Karpińska, Romuald Niedzielko, Jan Ruman,
Anna Zawadzka, Katarzyna Zonn-Pasternak

Korekta

Irena Siwińska

Indeks

Łukasz Rybak

Redakcja techniczna

Marcin Koc

Skład i łamanie

Krzysztof Siwiec

Druk i oprawa

Drukarnia Kolejowa Kraków Sp. z o.o.
ul. Forteczna 20a
32-086 Węgrzce

© Copyright by Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi
Polskiemu & Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Warszawa–Lublin 2015

ISBN 978-83-7629-855-9

Zapraszamy na stronę internetową

www.ipn.gov.pl

oraz do księgarni internetowej

www.ipn.poczytaj.pl

Spis treści

WSTĘP ♦ Mirosław Szumiło, Marcin Żukowski	9
PROBLEMY METODOLOGICZNE	13
MARCIN ŻUKOWSKI ♦ Elity – przegląd wybranych definicji i metod badawczych ...	15
MIROŚLAW SZUMIŁO ♦ Elita PPR i PZPR w latach 1944–1970 – próba zdefiniowania	34
DARIUSZ MAGIER ♦ Elity komunistyczne na prowincji polskiej w latach 1975–1989. Próba zdefiniowania i schemat rekrutacji	61
KOMUNIŚCI W II RZECZYPOSPOLITEJ	73
ZBIGNIEW ZAPOROWSKI ♦ Komunistyczna Frakcja Poselska (1921–1935)	75
ELŻBIETA KOWALCZYK ♦ Wpływ walk frakcyjnych w KPP na warszawską organizację partyjną	84
OŁEKSANDR ZAJCEW ♦ Podziały frakcyjne w Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy	103
ELITY POLSKI LUDOWEJ NA SZCZEBLU CENTRALNYM	119
ROBERT SPAŁEK ♦ U źródeł partii. Z dziejów konfliktów personalno-ideowych w kierownictwie PPR	121
JANUSZ WRONA ♦ Elity kryptokomunistyczne w partiach satelickich	153
PAWEŁ LIBERA ♦ Członkowie Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej PZPR w latach 1948–1971. Próba portretu zbiorowego	169

MICHAŁ SIEDZIAKO ♦ Partia wybiera, społeczeństwo głosuje. Jak wyłanianio Sejm PRL (1952–1985)	192
SYLWIA SZYC ♦ Polscy ambasadorowie w Koreańskiej Republice Ludowo-Demokratycznej w latach 1950–1963	224
ELITY PARTYJNE PPR/PZPR W TERENIE	241
MARCIN SROKA ♦ Komitet Wojewódzki PZPR w Opolu jako lokalna elita władzy w latach 1950–1990	243
SEBASTIAN DRABIK ♦ Elita polityczna PZPR w województwie krakowskim w latach 1948–1956	273
KATARZYNA ZAWADKA ♦ Lokalna elita partyjna na przykładzie Egzekutywy KW PZPR w Lublinie w latach 1948–1956	311
MICHAŁ MROCZEK ♦ Aparat kierowniczy Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Lublinie w latach 1975–1990. Próba portretu zbiorowego	327
PRZEMYSŁAW GASZTOLD-SEŃ ♦ Dogmatyczna fronda w PZPR. Działalność Katowickiego Forum Partyjnego w roku 1981	357
PIOTR RYBARCZYK ♦ Pierwsi sekretarze zakładowej organizacji partyjnej przy aparacie bezpieczeństwa i porządku publicznego w Bydgoszczy w latach 1945–1990. Zarys analizy propozograficznej	390
TOMASZ CZARNOTA ♦ Kierownictwo pionu archiwalno-historycznego w Komitecie Wojewódzkim PZPR w Lublinie w latach 1948–1956	425
SZKICE BIOGRAFICZNE DZIAŁACZY KOMUNISTYCZNYCH	453
KONRAD ROKICKI ♦ Jerzy Putrament. Towarzysz od literatury (i literatów)	455
MAREK JUZEP CZUK ♦ Stefan Staszewski – kierownik Wydziału Prasy i Wydawnictw KC PZPR w latach 1948–1954	466
MICHAŁ PRZEPERSKI ♦ Między dziennikarstwem a polityką. Mieczysław Rakowski w latach siedemdziesiątych	478
KATARZYNA REMBACKA ♦ Wykluczony, skarcony, zmarginalizowany? Załamanie kariery politycznej Leonarda Borkowicza w 1950 roku – studium przypadku	503
RAFAŁ DRABIK ♦ Władysław Kozdra (1920–1986) – szkic biograficzny	522
MARIUSZ KRZYSZTOFIŃSKI ♦ Władysław Kruczek – szara eminencja KW PPR w Rzeszowie	533

PAWEŁ RÓG ♦ Działalność polityczna Cecylii Błońskiej w latach 1944–1968. Przyczynek do biografii	550
ANDRZEJ WRÓBEL ♦ Roman Tuchowski (1896–1979) – od gorącego patrioty do zagorzałego komunisty	564
VARIA	583
MACIEJ HUBKA ♦ Elity trzech epok. Działacze piotrkowskiego ruchu komunistycznego w latach 1918–1948	585
NATALIA JARSKA ♦ Kobiety w elitach centralnych i lokalnych PPR i PZPR w latach 1944–1956	600
RAFAŁ ŁATKA ♦ Najważniejsi funkcjonariusze Służby Bezpieczeństwa w czasie wizyt Jana Pawła II w Krakowie	620
MARCIN KRUSZYŃSKI ♦ Upartyjnienie kadry lubelskiego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej (1944–1989). Zarys problematyki	642
WYKAZ SKRÓTÓW	659
NOTY O AUTORACH	666
INDEKS OSÓB	673

Ołeksandr Zajcew

Ukraiński Uniwersytet Katolicki we Lwowie

Podziały frakcyjne w Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy

Historia podziałów frakcyjnych w Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy, jako przykład walki między nurtem narodowo-komunistycznym a tendencjami centralistycznymi w ruchu komunistycznym, jest bardzo interesującym tematem dla badaczy. Kwestie dotyczące wewnętrznych walk w partii w latach dwudziestych XX w. zostały opracowane i przedstawione w radzieckiej i polskiej (okresu PRL) literaturze fachowej, ogólnie rzecz biorąc, niezłe, aczkolwiek tendencyjnie¹.

Do dzisiaj najdokładniejszą analizę problemu znajdziemy w opublikowanej w 1976 r. monografii Janusza Radziejowskiego, przetłumaczonej też na język angielski². Po 1989 r. jednak zainteresowanie tym tematem prawie całkowicie wygasło. W niniejszym artykule chciałbym znów zwrócić na niego uwagę, ponieważ historia ruchu komunistycznego wymaga obecnie ponownego zbadania – po przyjęciu nowych kryteriów.

Już na etapie tworzenia Komunistycznej Partii Galicji Wschodniej, która powstała w latach 1919–1920 z grup lewicowych różnych narodowości, założono istnienie ugrupowań frakcyjnych. Trzon kierowniczy partii w pierwszych latach jej istnienia wywodził się z lewego skrzydła ukraińskiego ruchu narodowego. Wielu przyszłych członków KPGW-KPZU w latach 1918–1919 walczyło przeciwko Polsce w szeregach Ukraińskiej Armii Halickiej, broniąc Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej. Formalne utworzenie KPGW w lutym 1919 r. zainspirowali nie bolszewicy, lecz ukraińscy lewicowi eserowcy-borotbiści (późniejsza Ukraińska Partia Komunistyczna – borotbistów), którzy starali się połączyć komunizm z ukraińskim dążeniem do niepodległości. Słuszne wydaje się przypuszczenie Janusza Radziejowskiego, że „komunizm w wydaniu »borotbistycznym«, a więc »czysto ukraińskim«, jeszcze niedawno chłopski (eserowski), na początkowym etapie był bliższy mentalności galicyjskich Ukraińców o lewicowych poglądach”³.

¹ Zob. J. Hałuszko, *Narysy istoriji ideolohicnoji ta orhanizacijnoji dijalnosti KPZU w 1919–1928 rr.*, Lwów 1965; J. Radziejowski, *Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy, 1919–1929. Węzłowe problemy ideologiczne*, Kraków 1976; J. Sływka, *Storinky istoriji KPZU*, Lwów 1989; M. Panczuk, „Bili plamy” heroicznoho litopysu. *Iz istoriji Komunistycznoji partiji Zachidnoji Ukrainy*, Kyjów 1989.

² J. Radziejowski, *The Communist Party of Western Ukraine, 1919–1929*, tłum. A. Rutkowski, Edmonton 1983.

³ J. Radziejowski, *Komunistyczna Partia...*, s. 21.

Przywódcy partii stojący na jej czele do 1928 r. – Osyp Kriłyk „Wasyłkow”, Roman Kuźma „Turiański” i inni – pochodzili z galicyjskiej Międzynarodowej Socjaldemokracji Rewolucyjnej, która mimo przywiązania do ideałów rewolucji bolszewickiej sympatyzowała z Ukraińską Centralną Radą i potępiała marsz bolszewików na Kijów w 1918 r. W 1924 r. do partii wstąpiła znaczna część członków zdelegalizowanej wówczas Ukraińskiej Partii Socjaldemokratycznej, która opierała się na silnych tradycjach narodowo-patriotycznych⁴.

Drugim źródłem zasilającym formującą się partię byli przedstawiciele lewicowego nurtu w żydowskim ruchu robotniczym Galicji Wschodniej. Swoją rolę w stworzeniu KPGW mieli także członkowie Żydowskiej Partii Socjaldemokratycznej i Poalej Syjon (Robotnicy Syjonu). Z tych kół pochodzili przyszli działacze KPZU: Mojżesz Mandel, Natan Szapiro „Suchy”, Leon Pasternak i inni⁵.

Trzecim źródłem była polska lewica rewolucyjna, która w grudniu 1918 r. utworzyła Komunistyczną Partię Robotniczą Polski. Jej wysłannicy (m.in. Czesława Grosserowa, Kazimierz Cichowski i Stanisław Królikowski) zjawili się w Galicji Wschodniej zaraz po jej opanowaniu przez wojska polskie i utworzyli, przeważnie w miastach, swoje organizacje, nawiązali kontakty z galicyjskimi komunistami.

Wrogię nastawienie do „burżuazyjnego” państwa polskiego było cechą wspólną komunistów ukraińskich, polskich i żydowskich, ale na początku lat dwudziestych istniały w tej kwestii różnice między KPRP a ukraińską częścią KPGW. Komuniści ukraińscy uważali państwo polskie za wroga nie tylko dlatego, że było ono burżuazyjne, ale przede wszystkim dlatego, że było w ich oczach okupantem. Większość Ukraińców nie chciała uznać aneksji Galicji Wschodniej przez Polskę, dlatego ukraińscy komuniści bez entuzjazmu przyjęli podpisane pod koniec 1920 r. porozumienie między Komitetem Centralnym KPRP a Komunistyczną Partią (bolszewików) Ukrainy, zgodnie z którym KPGW, do tej pory podporządkowana KC KP(b)U i mająca własne przedstawicielstwo w Międzynarodówce Komunistycznej, stawała się integralną częścią KPRP⁶. Niektórzy komuniści galicyjscy ocenili to jako *de facto* uznanie przyłączenia Galicji Wschodniej do Polski, z czym nie chcieli się zgodzić.

To wszystko doprowadziło do pierwszego rozłamów wśród komunistów galicyjskich w styczniu 1921 r., gdy nowo utworzony KC KPGW rozpadł się na zwolenników połączenia z KPRP – tzw. kapeerpowców (Nestor Chomyn i Leon Pasternak) – i na obrońców niezależności KPGW – tzw. rozłamowców (Osyp Kriłyk „Wasyłkow” i Sydir Senyk „Syrel”). Do maja 1923 r. w Galicji Wschodniej istniały dwa komunistyczne centra: „kapeerpowcy”, zjednoczeni wokół Komitetu Wykonawczego KPGW z polskimi komunistami Czesławą Groserową i Kazimierzem Cichowskim na czele, i „rozłamowcy”, zwani też wasylkowcami, zgrupowani wokół KC KPGW pod przewodnictwem „Wasyłkowa” i „Syrela”. Szeregi oficjalnej KPGW („kapeerpowców”) zasilali robotnicy miejscy, przeważnie Polacy i Żydzi.

⁴ *Ibidem*, s. 18–26, 47; J. Sływka, *Storinky istoriji KPZU...*, s. 6–9.

⁵ J. Hałuszko, *Narysy istoriji...*, s. 20–21; J. Radziejowski, *Komunistyczna Partia...*, s. 18.

⁶ J. Sływka, *Storinky istoriji KPZU...*, s. 11.

Opozycyjna wobec niej część KPGW była bardziej związana z ukraińską wsią, gdzie przetrwały nastroje powstańcze, a także z lewicową radykalną inteligencją ukraińską.

Różnice w strukturze społecznej i narodowej tych dwóch frakcji spowodowały obranie przez nie różnych taktyk. „Kapeerpowcy” chcieli doprowadzić do wybuchu rewolucji proletariackiej w Polsce i wysuwali hasło „Polska Republika Rad w ścisłym związku z Radziecką Rosją i Ukrainą”. Wszyscy oni byli zwolennikami istnienia jednej partii komunistycznej na terytorium Polski. Ówczesne władze KPRP problem granic i kwestię narodową uważały za mało istotne ze względu na perspektywę światowej rewolucji socjalistycznej. „Rozłamowcy” liczyli na przeprowadzenie powstania zbrojnego w Galicji z pomocą Armii Czerwonej, które miałyby zakończyć się przyłączeniem regionu do Ukrainy Radzieckiej⁷. Jednocześnie nawoływali do rewolucji proletariackiej w Polsce, głosząc hasła: „Niech żyje Polska Radziecka! Niech żyje Galicja Radziecka! Niech żyje Ukraina Radziecka! Zjednoczenie Galicji Radzieckiej z Ukrainą Radziecką!”⁸. Największą wagę miało dla nich ostatnie hasło. „Rozłamowcy” najpierw proponowali zachować KPGW jako samodzielną sekcję Kominternu, potem zgodzili się na włączenie do KPRP, ale domagali się dla swojej partii szerokiej autonomii.

Rozłam KPGW odbił się także na stosunku jej dwóch frakcji do wyborów parlamentarnych w 1922 r. „Kapeerpowcy” postanowili wziąć udział w wyborach razem z całą KPRP pod szyldem Związku Proletariatu Miast i Wsi, „rozłamowcy” – zbojkotować wybory, solidaryzując się w ten sposób z innymi partiami ukraińskimi i rządem Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej na uchodźstwie. Motywy swojej decyzji „rozłamowcy” przedstawili w memorandum do Komitetu Wykonawczego Kominternu z 5 września 1922 r. Argumenty były następujące:

- 1) ukraińskie masy bojkotują wybory, dlatego KPGW, jeśli chce mieć na nie wpływ, powinna bojkotować wybory razem z nimi;
- 2) bojkot wyborów sprawi, że na arenie międzynarodowej wciąż będzie obecna kwestia nieokreślonego statusu prawnego Galicji Wschodniej, co zagraża polskiej państwowości, a to z kolei jest zgodne z celami komunistów;
- 3) wybory bojkotują wszystkie najważniejsze partie w Galicji, a KPGW nie może się im sprzeciwić, ponieważ ryzykuje utratą wpływu na społeczeństwo⁹.

Na posiedzeniu Zagranicznego Biura Pomocy KPGW w Pradze 7–10 września Roman Rozdolski (Prokopowicz), mówiąc o motywach skłaniających galicyjskich komunistów do niebrania udziału w wyborach, wyjaśnił: „[Należy do nich] stanowisko polskich towarzyszy, którzy w swojej odezwie do Związku Proletariatu Miast i Wsi w sposób ogólnikowy mówią o aneksji, którą Polacy narzucają ludności ukraińskiej w Galicji. To stanowisko jest bardzo niewłaściwe i dlatego nie powinniśmy brać udziału w wyborach”¹⁰.

⁷ J. Radziejowski, *Komunistyczna Partia...*, s. 26–32.

⁸ *Idit' u masy*, „Nasz Stiah” 1922, nr 3, s. 5–8.

⁹ CDAHOU, f. 6, op. 1, spr. 22, Centralnyj Komitet Komunistycznoji Partiji Zachidnoji Ukrainy, k. 5–8; J. Sływka, *Borot'ba trudiaszczych Schidnoji Halyczyny proty inozemnoho panuwannia*, Kyjiv 1973, s. 225–229.

¹⁰ CDAHOU, f. 6, op. 1, spr. 20, k. 12. Szczegółowe informacje o sporach w KPGW dotyczących udziału

Udział „kapeerpowców” w wyborach zakończył się niepowodzeniem: na komunistyczny Związek Proletariatu Miast i Wsi w Galicji Wschodniej głosowało tylko 1506 wyborców¹¹.

Dopiero wiosną 1923 r. „rozłamowcy” i „kapeerpowcy” zgodzili się ostatecznie wypełnić żądanie KW KM dotyczące zjednoczenia tych dwóch frakcji, co nastąpiło podczas IV Konferencji KPGW pod koniec maja 1923 r.¹² W tym czasie polscy komuniści częściowo zrewidowali swoją politykę w kwestii narodowej, a Ukraińcy zrezygnowali z mrzonek o powstaniu. W tym samym roku KPGW rozszerzyła swoją działalność na Wołyń, Polesie, Chełmszczyznę i Podlasie i zmieniła nazwę na Komunistyczną Partię Zachodniej Ukrainy. Ostatnie różnice stanowisk zostały przewyżczone na II Zjeździe KPRP (wrzesień–październik 1923 r.), który uznał szeroką autonomię KPZU w ramach jednej partii. W najbardziej zasadniczej sprawie zjazd zgodził się ze stanowiskiem ukraińskich delegatów: ogłosił prawo Ukraińców i Białorusinów do samostanowienia i założył, że w praktyce będzie to oznaczało przyłączenie do odpowiednich republik radzieckich.

Podjęcie takiej decyzji nie było łatwe, gdyż polscy komuniści zdawali sobie sprawę, że opowiedzenie się za prawem do odłączenia części państwa polskiego może zrazić do partii wielu jej potencjalnych zwolenników. Timothy Snyder słusznie zauważył: „W Polsce wybór komunizmu oznaczał natychmiastowy podział Polski i przyłączenie Kresów Wschodnich do Związku Radzieckiego. Od komunistów francuskich nikt nie wymagał oddania Alzacji i Lotaryngii, a od amerykańskich – zwrotu Meksykowi Kalifornii i Południowego Zachodu”¹³. Niemniej partia zdecydowała się na taki krok, gdyż uważała, że należy wychowywać społeczeństwo polskie w duchu prawdziwego internacjonalizmu. Partia komunistyczna była więc jedyną polską siłą polityczną, która uznawała prawo odłączenia się Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi.

Jednak i po tej deklaracji konflikty nie ustały. Stanowisko KPGW (od 1923 r. KPZU) wobec idei zjednoczenia Zachodniej Ukrainy z Ukrainą radziecką nie zawsze znajdowało zrozumienie nie tylko wśród kierownictwa KPRP (potem KPP), lecz także wśród działaczy Kominternu, a nawet Rosyjskiej Partii Komunistycznej (bolszewików). W 1925 r. doszło do pewnego zbliżenia dyplomatycznego Polski i ZSRR, dlatego radzieckie kierownictwo nie chciało komplikować stosunków polsko-radzieckich poprzez poparcie separatyzmu. W październiku 1925 r. Biuro Polityczne KC RKP(b) doszło do wniosku, że idea przyłączenia Zachodniej Ukrainy do USSR jest błędem.

Na II Zjeździe KPZU (październik–listopad 1925 r.) przewodniczący Komitetu Wykonawczego Kominternu Grigorij Zinowjew zaproponował wycofanie wspomnianego hasła, które według niego głoszone było z nadzieją na wywołanie wojny między ZSRR i Polską, a przeczyło idei dążenia ZSRR do pokoju. Zamiast tego proponował, aby przy-

w wyborach zob. T. Biernacek, *Spór o taktykę. Komunistyczna Partia Galicji Wschodniej wobec wyborów do Sejmu i Senatu w listopadzie 1922 roku*, Zielona Góra 1985.

¹¹ T. i W. Rzepeccy, *Sejm i Senat 1922–1927*, Poznań 1923, s. 298–325.

¹² M. Tesluk, *U borot 'bi za wozzjednannia. Storinky spohadiw*, Lwów 1988, s. 111–114.

¹³ T. Snyder, *Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę*, tłum. B. Pietrzyk, Kraków 2008, s. 54.

jąc inne idee, które na szeroką skalę jednoczyłyby rewolucyjny potencjał mas Zachodniej Ukrainy i polskiego proletariatu, np. wyrażone hasłami: „Radziecka Polska”, „Polska robotników i chłopów” lub „Rząd robotniczo-chłopski”.

Ukraińscy delegaci twardo bronili jednak swego stanowiska. Postanowili jeszcze raz apelować do kierownictwa RKP(b), które tym razem poparło stanowisko zachodnioukraińskich komunistów. Prawdopodobnie na tę decyzję miała wpływ walka między Zinowjewem i Stalinem, która właśnie w tym czasie osiągnęła apogeum. Dla Stalina była to jeszcze jedna okazja do wytknięcia błędów Zinowjewowi w kierowaniu Kominternem. Po ostrej dyskusji zjazd przyjął rezolucję, w której podkreślano, że wyzwolenie narodowe możliwe jest tylko po zwycięstwie rewolucji socjalistycznej w Polsce, że realizacja prawa narodu do samookreślenia w danej konkretnej sytuacji oznaczać będzie przyłączenie Zachodniej Ukrainy do USRR i że partia powinna skierować masy do obalenia władzy polskiej burżuazji i utworzenia w Polsce rządu robotniczo-chłopskiego¹⁴.

Był to kolejny sukces dawnych „rozłamowców” z „Wasyłkowem” i „Turianskim” na czele, którzy zajęli kierownicze stanowiska w KPZU. Główne wysiłki skierowali oni na opanowanie lewego skrzydła ukraińskiego ruchu narodowego i walkę z ukraińskim „drobnomieszczańskim” (drobnoburżuazyjnym) nacjonalizmem.

Na początku poglądy kierownictwa KPGW-KPZU dotyczące perspektywy pokonania ukraińskiego nacjonalizmu były bardzo optymistyczne. Świadczy o tym m.in. artykuł wstępny opatrzony wymownym tytułem *Śmierć nacjonalizmu*, opublikowany w dzienniku „Nowa Kultura” w 1923 r. Sądząc po zbieżności jego głównych tez z ideami, które pojawiły się wkrótce w tekstach „Wasyłkowa”¹⁵, można uznać, że autorem artykułu prawdopodobnie był właśnie on. Opierając się na teorii marksistowskiej, starał się udowodnić, że ukraiński nacjonalizm nie ma perspektyw. Przytaczał następujące argumenty: każda ideologia polityczna, aby miała szansę na istnienie, musi być wyrazicielką interesów ekonomicznych przodującej klasy społecznej, której interesy odpowiadają postępowym tendencjom rozwoju społecznego.

Niczego podobnego nie proponowała ideologia nacjonalistyczna drobnej ukraińskiej burżuazji („drobnomieszczaństwa”), głosząca hasło utworzenia niepodległego państwa ukraińskiego. Ze względu na to, że Ukraina wraz ze Wschodnią Galicją była półkolonią kapitału zachodnioeuropejskiego, nie uformowała się tu „rodzima” ukraińska burżuazja – jedyna klasa, która mogłaby być zainteresowana utworzeniem państwa narodowego na zasadach kapitalistycznych. Nie będąc rzecznikiem interesów ukraińskiej burżuazji, ponieważ takiej nie było, narodowo nastrojone „drobnomieszczaństwo” szukało poparcia u chłopów, ale nie przyniosło to oczekiwanych rezultatów.

Zaostrzenie walki klasowej na wsi doprowadziło do wzrostu wśród biedoty wiejskiej świadomości wspólnoty interesów z proletariatem miejskim. Zgodnie z logiką rozwoju rewolucji międzynarodowej masy pracujące Galicji Wschodniej nieuchronnie zmiernają

¹⁴ Uchwały II Zjazdu Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy, Lwów 1925, s. 25; M. Tesluk, *U borot'bi...*, s. 206–207, 210; J. Radziejowski, *Komunistyczna Partia...*, s. 80–83.

¹⁵ Por. np. Wasyłkiw, *Nacjonalne wyzwolenia i ukraińskie drobnomieszczaństwo*, „Nasza Prawda” 1924, nr 1, s. 5–11.

do walki z kapitałem – to jedyny sposób, by zdobyć niezależność społeczną i narodową. Rozumieją to doskonale międzynarodowi kapitaliści, dlatego ententa nie udzieliła poparcia ukraińskim narodowcom i oddała Galicję Wschodnią burżuazyjnej Polsce. Próby wychowania własnej burżuazji w warunkach obcej państwowości musiały zakończyć się niepowodzeniem. W tych okolicznościach ukraiński ruch narodowy skazany był na wymarcie¹⁶.

Mimo że kolejne lata pokazały, iż pogłoski o „śmierci ruchu narodowego” są mocno przesadzone, to artykuł w „Nowej Kulturze” jest interesujący chociażby z tego powodu, że odzwierciedla cechy ideologii „wasylkowskiego” kierownictwa KPZU: negowanie istnienia ukraińskiej burżuazji, a więc i bazy klasowej ukraińskiego nacjonalizmu, nadzieje na utworzenie szerokiej bazy społecznej dla ruchu komunistycznego poprzez opanowanie biedniejszej części ukraińskiego chłopstwa oraz połączenie celów wyzwolenia społecznego i narodowego.

Największym sukcesem KPZU w walce o lud było zainspirowane przez nią w październiku 1926 r. połączenie chełmsko-wołyńskiego Ukraińskiego Zjednoczenia Socjalistycznego „Związek Włościański” (Sel-Sojuz) z galicyjską Partią Wolności Ludu. Ta druga partia jeszcze do niedawna była lewym skrzydłem moskalofilstwa, ale w 1926 r. przeszła na pozycje prokomunistyczne i przyjęła ukraińską ideologię narodową. W rezultacie połączenia tych partii powstało Ukraińskie Włościańsko-Robotnicze Zjednoczenie Socjalistyczne – Sel-Rob. Nowa partia nie zdołała jednak pokonać różnic między dawnymi członkami Związku Włościańskiego oraz członkami Partii Wolności Ludu, które spowodowały późniejszy rozłam¹⁷.

W 1927 r. KPZU, a razem z nią Sel-Rob, dotknął nowy kryzys, znacznie głębszy od poprzedniego. Kierownictwo KPZU z „Wasylkowem” i „Turianskim” i na czele zostało oskarżone przez władze „bratniej” KP(b)U, kierowanej przez Łazara Kaganowicza, i mniejszości z własnej partii z Natanem Szapirą „Suchym” i Pinkusem Mincem „Ołeksandrem” na czele o „odchylenie nacjonalistyczne”. Jak wiadomo, powodem była odmowa – ze strony większości KC KPZU – oskarżenia o „odchylenie nacjonalistyczne” dawnego komisarza ludowego oświaty USRR Ołeksandra Szumskiego¹⁸, od którego większość tę zaczęto nazywać „szumskistami” lub „wasylkowcami” (od pseudonimu ich lidera).

Istota konfliktu wykraczała daleko poza granice animozji personalnych między Kaganowiczem i Szumskim. „Wasylkow” ujął to tak: „Walka z Szumskim nie jest walką przeciwko niemu, ale przeciwko całemu nurtowi w KP(b)U, nurtowi, który domaga się tego, aby od rezolucji w sprawie polityki narodowej przejść do czynów i aby rzetelnie je realizować [...]. Socjalizm można zbudować tylko wtedy, gdy odważnie wkroczymy na drogę budowania socjalistycznego państwa ukraińskiego, sfederalizowanego z innymi równoprawnymi państwami w ZSRR”¹⁹. Tak więc walka toczyła się między ukraińskim narodowym komunizmem a imperialnym komunizmem Stalina i jego zwolenników.

¹⁶ *Smert' nacjonalizmu*, „Nowa Kultura” 1923, nr 2/3, s. 1–5.

¹⁷ J. Radziejowski, *Geneza partii Selrob*, „Z Pola Walki” 1966, nr 2, s. 47–70.

¹⁸ Na temat „szumskizmu” zob. J.E. Mace, *Communism and the Dilemmas of National Liberation. National Communism in Soviet Ukraine, 1918–1933*, Cambridge 1983, s. 86–119.

¹⁹ Cyt. za: J. Sływka, *Storinky istoriji KPZU...*, s. 56.

30 kwietnia 1930 r. radca przedstawicielstwa ZSRR w Polsce Jurij Kociubynski napisał do KC KP(b)U: „Komunistyczna Partia [Zachodniej Ukrainy] przyjęła wrogą postawę, jeśli chodzi o rolę Charkowa w kwestii narodowej. Rząd w Charkowie i KC – ekspozytura Moskwy – nie pozwalają rozwijać się lokalnym siłom, prześladują komunistów Ukraińców, rezolucja o ukrajinizacji istnieje tylko na papierze itp. Te rozmowy prowadzone są jawnie, docierają także do Sel-Robu. Selrobowcy prowadzą już rozmowy na temat powszechnego ucisku, jakiemu Rosjanie poddają Ukraińców poprzez ograniczanie swobód narodowych, a niektórzy mówią już nawet o działalności okupacyjnej na naddnieprzańskiej Ukrainie [...]. Sel-Rob i KPZU niechcący leją wodę na młyn Piłsudskiego”. Kociubynski uważał, że należy rozpocząć walkę przeciwko kierownictwu KPZU i Sel-Robu, i aby to zrealizować, postanowił „sprzymierzyć się z członkami Partii Wolności Ludu i wyszukać w KPZU przeciwników linii KC”²⁰.

W konflikcie byłych członków Sel-Sojuzu i Partii Wolności Ludu Kociubynski nieoficjalnie opowiedział się po stronie tych ostatnich. Próby podejmowane przez kierownictwo KPZU, aby wpłynąć na Kociubynskiego poprzez kierownictwo KP(b)U, się nie powiodły. Czując silne wsparcie, Partia Wolności Ludu nasiliła swoje ataki na kierownictwo Sel-Robu, które w końcu jesienią 1927 r. doprowadziły do podziału w tej organizacji. Dawni członkowie Partii Wolności Ludu: Kyryło Walnycki, Mychajło Zajac i Kuźma Pełechaty wystąpili z KC Sel-Robu i stworzyli własną partię – Sel-Rob-Lewicę.

Naraziwszy się na ostrą krytykę ze strony KP(b)U i KPP, większość KC KPZU, która początkowo odmówiła potępienia Szumskiego, latem 1927 r. zdecydowała się przyznać do swoich „błędów”. Kryzys w KPZU był tematem omawianym przez Ukraińską Komisję Komitetu Wykonawczego Kominternu, która działała od 23 sierpnia do 2 września 1927 r. Na posiedzeniu komisji 23 sierpnia „Turianski” przyznał się do „nacionalistycznej pomyłki” większości członków KPZU, „której źródłem jest presja żywiołu drobnoburżuazyjnego”. Zapewniał też: „Uświadomiliśmy sobie zarówno źródło, jak i charakter naszego odchylenia i uważamy, że sposobem na naprawienie naszych błędów jest natychmiastowa, zaproponowana przez nas dyskusja partyjna. Przeprowadzimy ją tak, jak należy ją przeprowadzić w interesie naszej partii, w interesie Kominternu”²¹.

Przedstawiciel mniejszości KPZU „Ołeksandr” podkreślił, że problemem nie są pojedyncze błędy, lecz mylnie przyjęta linia polityczna KC KPZU: „Błędem byłoby uważać, że kryzys w KPZU ogranicza się tylko do problemu »szumskizmu«. »Nacionalistyczny« błąd kierownictwa, który ma swoje korzenie w historii, jest integralną częścią całej nieprawidłowej linii KC KPZU; ta nieprawidłowa linia polityczna ma swoje źródło w złej ocenie sytuacji, metod faszyzmu i UNDO”²². Ukraińska komisja zajęła kompromisowe stanowisko, powtórnie potępiając „odchylenie nacionalistyczne” w KP(b)U i KPZU, a biorąc pod uwagę samokrytykę kierownictwa KPZU, postawiła przed partią zadanie: zlikwidować skutki tymczasowego kryzysu.

²⁰ CDAHOU, f. 1, op. 20, spr. 2485, Centralnyj Komitet Komunistycznoji Partiji Ukrainy, k. 30.

²¹ RGASPI, f. 495, op. 54, d. 7, Komintern, k. 65.

²² *Ibidem*, k. 29. UNDO (Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne) – najbardziej wpływowa ukraińska partia liberalno-konserwatywna działająca w Galicji w latach 1925–1939.

Wydawało się, że kryzys uda się pokonać, ale w tym czasie oliwy do ognia dołał dojrzewający już od kilku miesięcy rozłam w Sel-Robie. Winą za to mniejszość KPZU obarczyła kierownictwo partii, chociaż „Wasyłkow” za wszelką cenę starał się nie dopuścić do podziału i znaleźć w tej sprawie wspólny język z Kociubynskim i konsulem ZSRR we Lwowie²³. W tym czasie „Suchy” i „Ołeksandr”, starając się dokonać przewrotu w partii, zaczęli tworzyć struktury partii opozycyjnej.

Podział w partii nastąpił w styczniu 1928 r., kiedy w Gdańsku odbyła się jednocześnie VIII Konferencja KPZU (większości) i narada opozycyjnej mniejszości, po której ostatecznie utworzyły się dwie frakcje: KPZU-większości z Osypem Krilykiem „Wasyłkowem”, Romanem Kuźmą „Turianskim”, Ilkiem Kalatynskim „Hauznerem” i innymi na czele oraz KPZU-mniejszości pod kierownictwem Natana Szapiry „Suchego” i Pinkusa Minca „Ołeksandra”²⁴.

Kierownictwo KP(b)U oskarżyło „wasyłkowców” o nacjonalizm i zdradę. „Wasyłkowowi” wypomniano jego rzekomą antymarksistowską „teorię bezburżuazyjności narodu ukraińskiego”. „Szumskistów” obwiniano nawet o to, że są pod wpływem „ideologa ukraińskiego faszystów” Dmytra Doncowa. Z tym oskarżeniem wiąże się pewna anegdota. Gdy na posiedzeniu Biura Politycznego KC KP(b)U cytowano fragmenty z biuletynu „Literaturno-Naukowy Wisnyk” Doncowa, aby zilustrować ten wpływ, jeden z obecnych, sądząc, że Doncow również jest członkiem KPZU, trzasnął pięścią w stół i zawołał: „Wyrzucić kanałię z partii!”²⁵.

Ostatecznie z partii wyrzucili oczywiście nie Doncowa, lecz jego rzekomych „wyznawców”. 18 lutego 1928 r. Komitet Wykonawczy Kominternu usunął z KPZU „grupę »Wasyłkowa«-»Turianskiego«”, przypieczętowując tym samym rozłam w ruchu komunistycznym.

Właśnie wtedy w Polsce odbywały się wybory do sejmu i senatu. „Wasyłkowcy” trzykrotnie zwracali się do KC Komunistycznej Partii Polski i KPZU-mniejszości z propozycją wspólnej akcji wyborczej, ale nie otrzymali odpowiedzi²⁶. Porażką zakończyły się także rozmowy między Sel-Robem i Sel-Robem-Lewicą. Do wyborów blok komunistyczny przystąpił z czterema listami: „Jedność Robotniczo-Chłopska” (KPP i KPZU-mniejszość), „Jedność Robotniczo-Chłopska-Lewica” (KPZU-większość), „Ukraińskie Włościańsko-Robotnicze Zjednoczenie Socjalistyczne – (Sel-Rob)” i „Sel-Rob-Lewica”. Wszystkie partie rywalizowały między sobą o wpływ na społeczeństwo i pragnęły udowodnić kierownictwu Kominternu, że właśnie one mają największe poparcie wśród zachodnioukraińskich robotników i chłopów. Dlatego wzajemne ataki stały się głównym tematem apeli wyborczych i prasy komunistycznej. KPZU-mniejszość w swoich odezwach zaliczała zachodnioukraińską lewicę robotniczą („wasyłkowców”) do partii „społeczno-faszystowskich”, nawoływała do „napiętnowania pracy Kalatynskich i Krily-

²³ CDAHOU, f. 1, op. 20, spr. 2485, k. 42.

²⁴ O kryzysie w KPZU w latach 1927–1929 zob. J. Radziejowski, *Komunistyczna Partia...*, s. 159–239; J. Sływka, *Storinky istoriji KPZU...*, s. 21–87.

²⁵ *Hołos sumlinnia*, „Diło”, 26 VII 1933, s. 3.

²⁶ „Zemla i Wola” 1928, nr 21 (czasopismo KPZU-większości).

ków, jako działań na rzecz faszyzmu i jego sojusznika UNDO-petlurowców”, obwiniała „watażków” prawicy Sel-Robu o rozbijanie selrobowskiego sojuszu²⁷. Gazeta „Sel-Rob” (organ Sel-Rob-Lewicy) w każdym numerze zamieszczała artykuły, w których krytykowano „grupę Wasylkowa-Turianskiego”, Sel-Rob (prawicę) oraz gazety „Switło” i „Nasze Słowo” (organy „szumskistów”). O charakterze tej krytyki wymownie świadczą tytuły artykułów: „Switło” *łże i nawet już się nie czerwieni*, *Zakłamanie „Naszego Słowa”*, *Ohydne metody prawicy „Sel-Robu”* itp.²⁸

Prasa Sel-Robu (prawicy) nie pozostawała dłużna. Gazeta „Nasze Słowo” pisała: „»Lewicowy Sel-Rob« Walnickich, Zajaców, Durdełłów i Pelechatch to Sel-Rob rozbijania jednolitego frontu robotniczo-chłopskiego, Sel-Rob zdrady interesów robotniczo-chłopskich”²⁹.

Wyniki wyborów do sejmu dla komunistycznej lewicy proradzieckiej przedstawiały się następująco (razem z głosami nieważnymi):

- Ukraińskie Włościańsko-Robotnicze Zjednoczenie Socjalistyczne (Sel-Rob) – 216 987 głosów;
- Sel-Rob-Lewica – 160 145;
- „Jedność Robotniczo-Chłopska” (oficjalna KPZU) – 10 192;
- „Jedność Robotniczo-Chłopska-Lewica” (tylko we Lwowie) – 106³⁰.

Ogółem na listy „lewicy robotniczo-chłopskiej” na Ukrainie Zachodniej zagłosowało prawie 400 tys. wyborców. W ten sposób jednocząc się, komuniści i ich sojusznicy razem mogliby stanowić drugą po UNDO siłę polityczną na Zachodniej Ukrainie. Tymczasem podział w KPZU i Sel-Robie kosztował komunistów bardzo wiele, m.in. utratę kilku mandatów parlamentarnych.

Podział odsłonił istniejące w środowisku zachodnioukraińskiej proradzieckiej lewicy różnice dotyczące kwestii walki narodowo-wyzwoleńczej i solidarności klasowej z polskimi robotnikami i chłopami. Wyraźnie widać było te różnice w wystąpieniach sejmowych przedstawicieli dwóch zwaśnionych frakcji Sel-Robu 31 marca 1928 r.

Maksym Czuczma, przywódca Sel-Robu, związany z dopiero co wykluczoną z Kominternu częścią KPZU, swoje wystąpienie zakończył słowami: „Naród ukraiński [...] będzie walczył o pełne samostanowienie, o możliwość dzielenia losu z ludem pracującym wszystkich rdzennych ziem ukraińskich w jednej socjalistycznej republice, w której władza będzie w rękach robotników i chłopów”. Ostatnie słowa mówcy utonęły w okrzykach z ław poselskich: „Rosyjski agent! Szpieg bolszewicki! Do Moskwy!”³¹.

Inaczej zaakcentował to lider Sel-Robu-Lewicy, a jednocześnie członek uznawanej przez Komintern KPZU Kyryło Walnycki, który zabrał głos jako kolejny mówca. Oświad-

²⁷ „Nasza Prawda” 1928, nr 3–8, s. 46; DALO, f. 271, op. 1, spr. 41, Dyrekcja policji u Lwowi, k. 15; DALO, f. 110, op. 3, spr. 778, Lwiwskie hrodśke starostwo, k. 12.

²⁸ „Sel-Rob” 1928, nr 12, 19.

²⁹ „Nasze Słowo”, 19 II 1928.

³⁰ J. Radziejowski, *Komunistyczna Partia...*, s. 224–225, tablica.

³¹ *Sprawozdania stenograficzne Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. Okres II. 5 posiedzenie z 31 III 1928*, Warszawa 1928, k. 3–5.

czył on, że ukraińscy chłopci i robotnicy nigdy nie przestaną walczyć o prawo do samostanowienia, co można osiągnąć tylko przez walkę o władzę robotniczo-chłopską w Polsce: „Tylko rząd robotniczo-chłopski zdolny jest zaspokoić pragnienie wolności mas pracujących [...]. My wyciągamy naszą bratnią dłoń do polskiego robotnika i chłopca (głos z sali: »Z browningiem«) i oświadczamy, że gotowi jesteśmy razem z nimi w jednym szeregu walczyć przeciwko polskiej burżuazji o władzę robotniczo-chłopską, razem z nimi wypowiadamy wam otwartą wojnę»³².

Porównując te przemówienia i deklaracje klubów sejmowych Sel-Robu i Sel-Robu-Lewicy, można dostrzec podobieństwa, ale też zasadnicze różnice. Deklaracja Sel-Robu na pierwszy plan wysuwała hasło zjednoczenia wszystkich ziem ukraińskich w jedno socjalistyczne państwo. Deklaracja Sel-Robu-Lewicy, głosząc prawo do samostanowienia, nie precyzowała, w jakiej formie będzie ono realizowane. Podkreślała natomiast ideę rządu robotniczo-chłopskiego w Polsce, solidarności z polskimi robotnikami i chłopami. Okazało się, że istnieje różnica między „prawicowym” Sel-Robem, zbliżonym do narodowo-komunistycznej ideologii opozycyjnej KPZU-większości, a internacjonalistyczną ideologią oficjalnej KPZU i Sel-Robem-Lewicą.

Do końca 1928 r. istniały dwie KPZU – uznawana przez Komintern i opozycyjna (KPZU-większość), a do końca 1929 r. – dwa Sel-Roby, „lewicowy” i „prawicowy”. Presja ze strony KPP, KP(b)U i Kominternu stopniowo zmusiła „szumskistów” do kapitulacji. IX konferencja KPZU (większości) w październiku 1927 r. ogłosiła samorozwiązanie i nawoływała wszystkie organizacje i wszystkich członków KPZU do wstępowania w szeregi uznawanej przez Komintern KPZU-mniejszości. Część „wasylkowców” rzeczywiście przeszła do oficjalnej KPZU, jej przywódcom jednak odmówiono przyjęcia do partii, interpretując ich wnioski jako manewrowanie zdrajców.

Do czerwca 1930 r. istniała „grupa byłej KPZU-większości”, która starała się z zewnątrz wpływać na oficjalną KPZU. Członkowie grupy znaleźli się w trudnym położeniu. Wrócić do obozu komunistycznego nie mogli, a przyłączyć się do innych partii politycznych nie chcieli. Zaczęła się walka wewnątrz grupy. 20 marca 1929 r. „Wasylkow” został usunięty z grupy za „odchylenia oportunistyczne”. W końcu grupa rozpadła się sama, a większość jej członków po napisaniu samokrytyki wyjechała do ZSRR.

Tymczasem w oficjalnej KPZU trwała walka wewnętrzna. „Suchy”, który od września 1928 r. był członkiem Biura Politycznego KC KPZU, nie zaprzestał walki przeciwko „odchyleniom nacjonalistycznym”. Pod koniec 1929 r. wygłosił ostrą krytykę pod adresem kierownictwa KPZU i KPP, a także niektórych działaczy KP(b)U, oskarżając ich o pobłażanie nacjonalizmowi i oportunizmowi, a w następnym roku KC KPZU usunął go z partii za walkę frakcyjną. „Suchy” wrócił jednak do tej partii po 1933 r., gdy nowe kierownictwo ponownie zostało rozgromione³³.

³² *Ibidem*, k. 5–8; *Posłowie rewolucyjni w Sejmie (1920–1935). Wybór przemówień, interpelacji i wniosków*, Warszawa 1961, s. 341–342.

³³ DALO, f. 110, op. 29, spr. 2489; Szapiro Natan Maksowycz [w:] *Borci za wozzjednannia. Biohraficzny dowidnyk*, Lwiv 1989, s. 335.

W tym czasie, gdy zachodniukraińscy komuniści walczyli ze sobą, w Galicji i na emigracji odbyła się konsolidacja radykalnych grup nacjonalistycznych, która zakończyła się utworzeniem w 1929 r. Organizacji Nacjonalistów Ukraińskich (OUN). Skrzydłem militarnym OUN była Ukraińska Organizacja Wojskowa (UWO), która istniała od 1920 r.

Nasilenie nacjonalistycznego ruchu rewolucyjnego było poważnym wyzwaniem dla KPZU. W kierownictwie tej partii istniały dwa podejścia do tego problemu: jedna grupa żądała bezkompromisowej walki z całym obozem nacjonalistycznym, druga część kierownictwa uciekała się do taktyki propagandy – podkreślania różnic między „dołami” OUN-UWO, które, według nich, szczerze pragną walki z okupantami, i „górami”, która za obłudną „antyokupacyjną” frazeologią ukrywa swoją zdradziecką politykę. W ten sposób mieli nadzieję przeciągnąć na swoją stronę tę część młodzieży, która była przychylna OUN.

W rezolucji I Zjazdu Komunistycznego Związku Młodzieży Zachodniej Ukrainy w grudniu 1931 r. podkreślono: „Główny wróg to okupacja i przeciwko niemu trzeba skierować siły ukraińskiej młodzieży pracującej, zarówno tych, którzy już są po stronie KZMZU, jak i tych, którzy nas popierają tylko w sprawie bezwzględnej walki z okupacją”³⁴. Do drugiej grupy zaliczano nie tylko młodych zwolenników ukraińskich partii socjalistycznych, ale też szeregowych członków UWO, OUN i Junactwa OUN. W artykule opublikowanym – na podstawie podsumowania zjazdu – w „Naszej Prawdzie” czytamy: „Demaskując całą obłudę »antyokupacyjnego« hasła UWO, Komsomoł powinien jednocześnie nawoływać »doły« OUN-UWO, które szczerze pragną walczyć z okupacją, do wspólnej walki przeciwko faszystowskiemu okupantowi”³⁵.

Koncepcję związku z „dołami” OUN poparł ówczesny kierownik KPZU Myron Zajackiowski „Kosar”. W lipcu 1932 r. opublikował on artykuł, w którym pisał: „Niedopuszczalnym błędem byłoby identyfikowanie przywódców OUN-UWO i tego kontrrewolucyjnego kierunku, który ci przywódcy nadawali i nadają tej organizacji [...] z setkami ludzi »dołów«, których z OUN-UWO wiąże szczerza wiara w jej antyokupacyjne nastawienie, którzy chcą i faktycznie walczą o narodowe wyzwolenie narodu ukraińskiego spod polskiej okupacji”³⁶.

Część aktywistów KPZU w terenie posunęła się jeszcze dalej. W niektórych wsiach w Galicji komuniści wspólnie z członkami OUN brali udział w sypaniu symbolicznych mogił na cześć Ukraińskich Strzelców Siczowych, a na Kowelszczyźnie – w budowie komunistycznej twierdzy na Wołyniu. Członek komitetu okręgowego KZMZU był jednocześnie, za wiedzą organizacji partyjnej, członkiem kierownictwa powiatowego UWO³⁷.

Tymczasem kolektywizacja i terror państwowy w ZSRR doprowadziły do kryzysu zachodniukraińskich ugrupowań proradzieckich. Dla KPZU rok 1933 okazał się krytyczny. Tragiczne wydarzenia tego roku na Ukrainie Radzieckiej – głód i masowe repre-

³⁴ Cyt. za: M. Bohdanowycz, *Do pidsumkiw I-ho zjazdu Komsomołu Zach. Ukrainy*, „Nasza Prawda” 1932, nr 1, s. 46.

³⁵ *Ibidem*, s. 47.

³⁶ Cyt. za: M. Panczuk, „Bili płamy”..., s. 116.

³⁷ P. Hirny, *Za riszuczij perelom u borot'bi proty kontrrewolucijnoho ukrajinskoho nacjonalizmu*, „Nasza Prawda” 1934, nr 2, s. 10.

sje, samobójstwo pisarza Mykoły Chwyłowego i ludowego komisarza oświaty Mykoły Skrypnyka zadały ostateczny cios proradzieckim nastrojom Ukraińców w Polsce. Nawet niektórzy dawni komuniści stawali się zaciekłymi wrogami bolszewizmu. Były członek KC KPZU i poseł na sejm z ramienia Sel-Robu Stepan Wołyneć w 1933 r. opublikował broszurę *Słowo do przyjaciół*, którą gazeta „Diło” nazwała „aktem oskarżenia przeciwko moskiewskim oprawcom komunistycznym na Ukrainie”³⁸. Wkrótce Wołyneć został działaczem nacjonalistycznego Frontu Jedności Narodowej Dmytra Palijewa. Za jego przykładem poszli też inni komuniści, zwłaszcza komsomolcy, którzy przechodzili do podziemia nacjonalistycznego, motywując swoje przejście tym, że UWO (OUN) robi znacznie więcej dla walki z polskim okupantem niż KPZU i KZMZU³⁹.

Inni byli „szumskiści” pozostawali wierni swoim komunistycznym, ale jednocześnie antystalinowskim poglądom. Wiadomo, że Stepan Rudyk, były redaktor oficjalnych publikacji KPZU, zorganizował ukraińską grupę, która współpracowała z opozycją trockistowską w Polsce. Wspólnie z Romanem Rozdolskim wydawał we Lwowie lewicowy magazyn „Żyttia i Słowo”⁴⁰. Ta część historii zachodnioukraińskiego ruchu lewicowego do tej pory pozostaje prawie niezbadana. Jesienią 1939 r., już w radzieckim Lwowie, Rudyk był prześladowany jako trockista, Rozdolski zaś przeżył tylko dzięki temu, że znalazł się poza granicami radzieckiej okupacji.

W latach 1932–1933 ruch komunistyczny doznał dotkliwej porażki w walce propagandowej przeciwko ukraińskiemu nacjonalizmowi. Według logiki stalinistów, wszystkie porażki były konsekwencją działalności wrogich agentur, które w związku z tym należy zdemaskować i zlikwidować. Pod koniec 1933 r. przywódcy KPZU Myron Zajaczkiwski „Kosar” i Hryhorij Iwanenko „Baraba” zostali wezwani do ZSRR i tam aresztowani jako członkowie „Ukraińskiej Organizacji Wojskowej”, na której polecenie mieli jakoby przeniknąć do kierownictwa KPZU. Wśród innych przewinień wypomniano im koncepcję „wspólnego frontu z dołami UWO”, która rzekomo miała rozbrajać KPZU w walce z ukraińskim nacjonalizmem. Obydwaj zginęli w stalinowskich obozach. Oprócz nich, w latach 1933–1934 w ZSRR aresztowano, a potem zabito, setki działaczy pochodzących z Galicji, szczególnie byłych przywódców KPZU-większości (zginęli m.in. „Wasylkow”, „Turianski”, Osyp Bukszowany) oraz działaczy proradzieckich, których wcześniej wykorzystywano jako narzędzie w walce z ukraińskim nacjonalizmem (m.in. Wasyl Babynski, Antin Kruszelnicki z rodziną)⁴¹.

Oficjalne pismo KPZU „Nasza Prawda” było w tym czasie przepełnione absurdalnymi insynuacjami pod adresem dawnego kierownictwa KPZU, a także nieprawdziwymi informacjami o wyrotowej działalności UWO na Ukrainie Radzieckiej. Jeden z autorów, P. Hirny, demaskował „haniebną rolę, jaką ukraińska kontrrewolucja nacjonalistyczna – od UWO do USDP [Ukraińska Partia Socjal-Demokratyczna] i kontrre-

³⁸ *Holos sumlinnia*, „Diło”, 26 VII 1933, s. 1.

³⁹ P. Hirny, *Za riszuczij perelom...*, s. 10.

⁴⁰ J. Radziejowski, *Roman Rozdolskij. Ludyna, dijacz, naukowec*, „Ukrajina Moderna” 2009, nr 3 (14), s. 173.

⁴¹ J. Sływka, *Storinky istoriji KPZU...*, s. 88; O. Rublow, J. Czerczenko, *Stalinszczyna i dola zachidnoukrajinskoji inteliheńciji. 20–50-i rr. XX st.*, Kyjiw 1994, s. 104–142, 175–178.

wolucyjnego faszystowskiego szumskizmu – coraz bardziej otwarcie odgrywa w systemie krwawej polskiej okupacji jako wsparcie, sojusznik i agent polskiego imperializmu”. Hirny uważał, że nacjonalizmowi ukraińskiemu udało się „rozpętać na Z[achodniej] U[krainie] [...] ogromną kampanię antyradziecką i zniewolić swoją oszczerczą działalnością rzesze ludzi”, a KPZU nie potrafiła skutecznie przeciwdziałać tej kampanii. Winę za to złożono na „kontrrewolucyjną działalność” byłego kierownictwa partii „Kosarów, Barabów i spółki”. Z aprobatą odnotowując „dalsze oczyszczanie naszej partii z zakamuflowanych agentów UWÓ”, autor skarżył się, że i „tu daleko jest jeszcze do osiągnięcia pożądanego poziomu czujności i bezkompromisowości bolszewickiej, nie wyrwano jeszcze z korzeniami zgniętego liberalizmu i godzenia się na narodowy oportunizm we wszelkich odmianach”. Tylko bezkompromisowa walka przeciwko „gniazdom nacjonalistycznego sabotażu w naszych własnych szeregach” zagwarantuje możliwość przejścia do ataku przeciwko ukraińskiemu nacjonalizmowi i polskiej okupacji imperialistycznej – twierdził Hirny⁴².

Inny autor, Stepaniuk, krytykował mrzonki o możliwości wspólnego frontu z „dołami” UWÓ, za którymi prawdopodobnie kryją się „prawicowo-oportunistyczne i trockistowskie poglądy o rzekomo drobnoburżuazyjnym charakterze faszyzmu, podważał rozpatrywanie OUN-UWÓ jako partii drobnomieszczańskiej [...]; wytykał niepojmowanie tego, że OUN-UWÓ jest kontrrewolucyjną partią burżuazyjno-ziemiańską, czołową partią ukraińskiego faszyzmu”⁴³.

Napiętnowanie poprzedników nie uratowało jednak nowego kierownictwa KPZU przed oskarżeniami o zdradę. Rozbiciem ruchu komunistycznego, do którego nawoływali ukraińscy i polscy narodowcy, zajął się aparat represyjny ZSRR i Kominternu. W latach 1937–1938 nowa fala stalinowskiego terroru zniszczyła kierownictwo KPP i KPZU. Rozwiązanie obu tych partii przez Komintern w 1938 r. ostatecznie zdecydowało o losach współzawodnictwa między komunistami i radykalnymi nacjonalistami na korzyść tych drugich. Gdy działalność organizacji komunistycznych niższego szczebla praktycznie była sparaliżowana, wielu z jej potencjalnych zwolenników zaczęło szukać możliwości samorealizacji w nie mniej radykalnym ruchu nacjonalistycznym, co przyczyniło się do zwiększenia liczebności szeregów OUN⁴⁴.

Niektórzy działacze Kominternu mieli świadomość katastrofalnych skutków rozgromienia KPZU. Świadczy o tym skierowana do sekretariatu Komitetu Wykonawczego Kominternu notatka zatytułowana „Sytuacja na Zachodniej Ukrainie”, datowana 31 grudnia 1938 r. Jej autor, W. Müller, wyciągnął mało optymistyczne wnioski: „Według doniesień, należy się obawiać, że masowy ruch części ukraińskich chłopów przeciwko polskiemu faszyzmowi, narodowemu uciskowi i przeciwko właścicielom ziemskim znalazł się

⁴² P. Hirny, *Za riszuczuj perelom...*, s. 3–16.

⁴³ J. Stepaniuk, *Na borot'bu proty smertelnoho woroha praciujucznych – OUN (UWÓ)*, „Nasza Prawda” 1934, nr 2, s. 20–31.

⁴⁴ R. Wysocki, *Komuniści versus nacjonałiści. Konfrontacja i walka o wpływy pomiędzy Komunistyczną Partią Zachodniej Ukrainy a Organizacją Ukraińskich Nacjonalistów w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1929–1938*, „Rocznik Chełmski” 2007, t. 11, s. 181.

częściowo pod wpływem przedstawicieli tego ruchu o poglądach prohitlerowskich⁴⁵ (czyli OUN). „Aby wyrwać ruch ukraiński spod wpływu nazizmu i skierować go w stronę polskiej demokracji i do wspólnej walki o wolność i pokój”, autor notatki proponował różne działania: wystąpienie „polskiej demokracji” o równouprawnienie ludności ukraińskiej w Polsce, organizację wspólnej walki polskich i ukraińskich chłopów o ziemię i poprawę warunków bytowych, zdemaskowanie polityki Hitlera dotyczącej Ukrainy Karpackiej⁴⁶. Jest jednak mało prawdopodobne, aby takie działania mogły polepszyć sytuację, ponieważ w całości ignorowały pragnienie Ukraińców, aby posiadać własne państwo, a co najważniejsze – nie było nikogo, kto mógłby to pragnienie spełnić, bo po stalinowskim pogromie z „polskiej demokracji”, tj. ruchu komunistycznego i proradzieckiego, niewiele zostało.

Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy była specyficzną częścią Komunistycznej Partii Polski. Z jednej strony należała ona do międzynarodowego i ogólnopolskiego obozu komunistycznego, z drugiej strony, przynajmniej do końca 1920 r., była skrajnym lewicowym skrzydłem ukraińskiego ruchu narodowego. Dążenie ukraińskich komunistów do połączenia tych dwóch tożsamości doprowadziło do powstania komunizmu narodowego, który do 1928 r. faktycznie był czołowym nurtem w KPZU, chociaż jej liderzy temu zaprzeczali. Podziały frakcyjne w partii w latach 1921–1923 i 1927–1928 były spowodowane, w pierwszym okresie, konfrontacją narodowego komunizmu z komunizmem międzynarodowym, a w drugim – z moskwocentrycznym komunizmem imperialnym, który władze stalinowskie zaczęły wprowadzać w ZSRR i międzynarodowym ruchu komunistycznym. Mimo słamszenia opozycji narodowo-komunistycznej zakulisowa walka w KPZU trwała przynajmniej do 1933 r., do momentu, gdy stalinieści ostatecznie opanowali partię. Starania członków KPZU, aby połączyć komunizm z ukraińskim patriotyzmem, zakończyły się krachem i tragedią.

tłum. Maria Borciuch

Bibliografia

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Rosyjskie Państwowe Archiwum Historii Społeczno-Politycznej (Rossijskij Gossudarstwiennyj Archiw Socjalno-Politiczeskoj Isstorii, RGASPI)

fond 495 – Archiwum Kominternu

Państwowe Archiwum Lwowskiej Oblasti (Derżawnyj Archiw Lwiwśkoji Oblasti, DALO)

fond 271 – Dyrekcja policji u Lwowi

fond 110 – Lwiwśke hrodśke starostwo

⁴⁵ RGASPI, f. 495, op. 13, d. 6, k. 5.

⁴⁶ *Ibidem*, k. 6.

Centralne Państwowe Archiwum Organizacji Społecznych Ukrainy (Centralnyj Derżawnyj Archiw Hromadśkich Objednań Ukrainy, CDAHOU)

fond 1 – Centralnyj Komitet Komunistycznoji Partiji Ukrainy

fond 6 – Centralnyj Komitet Komunistycznoji Partiji Zachidnoji Ukrainy

Źródła drukowane

Posłowie rewolucyjni w Sejmie (1920–1935). Wybór przemówień, interpelacji i wniosków, Warszawa 1961.

Sprawozdania stenograficzne Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. Okres II. 5 posiedzenie z 31 III 1928, Warszawa 1928.

Uchwały II Zjazdu Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy, Lwów 1925.

Prasa

„Diło” 1933

„Nasz Stiań” 1922

„Nasza Prawda” 1924, 1928, 1932, 1934

„Nasze Słowo” 1928

„Nowa Kultura” 1923

„Sel-Rob” 1928

„Zemla i Wola” 1928

Pamiętniki, dzienniki, wspomnieniaTesluk M., *U borot’bi za wozzjednannia. Storinky spohadiw*, Lwiv 1988.**Informatory, encyklopedie, słowniki***Borci za wozzjednannia. Biohraficzny dowidnyk*, Lwiv 1989.Rzepeccy T. i W., *Sejm i Senat 1922–1927*, Poznań 1923.**OPRACOWANIA**Biernacek T., *Spór o taktkę. Komunistyczna Partia Galicji Wschodniej wobec wyborów do Sejmu i Senatu w listopadzie 1922 roku*, Zielona Góra 1985.Hałuszko J., *Narysy istoriji ideolożiczoji ta orhanizacijnoji dijalnosti KPZU w 1919–1928 rr.*, Lwiv 1965.Mace J.E., *Communism and the Dilemmas of National Liberation. National Communism in Soviet Ukraine, 1918–1933*, Cambridge 1983.Panczuk M., „Bili plamy” heroicznoho litopysu. *Iz istoriji Komunistycznoji partiji Zachidnoji Ukrainy*, Kyjiw 1989.Radziejowski J., *The Communist Party of Western Ukraine 1919–1929*, tłum. A. Rutkowski, Edmonton 1983.Radziejowski J., *Geneza partii Selrob*, „Z Pola Walki” 1966, nr 2.Radziejowski J., *Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy 1919–1929. Węzłowe problemy ideologiczne*, Kraków 1976.Radziejowski J., *Roman Rozdołśkyj. Ludyna, dijacz, naukoweć*, „Ukrajina Moderna”, nr 14 (3), Kyjiw 2009.Rublow O., Czerczenko J., *Stalinszczyna i dola zachidnoukrajinskoji intelihenciji. 20–50-i rr. XX st.*, Kyjiw 1994.

- Sływka J., *Boroťba trudiaszczych Schidnoji Hałyczyny proty inozemnoho panuwannia*, Kyjiw 1973.
- Sływka J., *Storinky istoriji KPZU*, Lwiv 1989.
- Snyder T., *Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę*, tłum. B. Pietrzyk, Kraków 2008.
- Wysocki R., *Komuniści versus nacjonałiści. Konfrontacja i walka o wpływy pomiędzy Komunistyczną Partią Zachodniej Ukrainy a Organizacją Ukraińskich Nacjonalistów w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1929–1938*, „Rocznik Chełmski” 2007, t. 11.

Factional divisions in the Communist Party of Western Ukraine

The subject of this article refers to the internal divisions within the Ukrainian communist movement in the areas of Western Ukraine between 1919 and 1938. The Communist Party of Western Ukraine (CPWU), being the autonomous part of the Communist Party of Poland (CPP), belonged to the international communist camp but it simultaneously originated from the left-wing of the Ukrainian national movement. There were two streams functioning within it until 1928 – the Ukrainian national communism and pro-Moscow imperial communism. Strong factional divisions occurred in the CPWU itself and within their legal crypto-communist annexes. At the beginning of the 1930s the Ukrainian national communist was being dissected on Stalin's orders. Its leaders fell victims to the totalitarian terror and were accused of “national deviation”.